**ДОІ: https://doi.org/10.31392/Hileya-HISTORICAL-2022.12(179).07**

**УДК: 929:82-96-029:94(477) «1804/1860»**

# ІСТОРИЧНИЙ ДИСКУРС В НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНІЙ СПАДЩИНІ МИКОЛИ МАРКЕВИЧА

## *HISTORICAL DISCOURSE IN THE SCIENTIFIC AND LITERARY HERITAGE OF MYKOLA MARKEVYCH*

**Іванова Л. Г.,**
кандидат історичних наук, професор,
кафедра історії та етнології України,
Український державний
університет імені Михайла Драгоманова
(Україна, Київ)
e-mail: ludmylaivanova@ukr.net

***Ivanova L. G.,***
*candidate of Sciences,*
*professor of Department of History and ethnology of Ukraine Ukrainian state university of Mykhailo Dragomanov (Ukraine, Kyiv)*
*e-mail: ludmylaivanova@ukr.net*

Аналізуються історіософські концептуальні підходи М. Маркевича, відносно трактовки історичного поступу українства від часів Русі до ліквідації Гетьманщини та інкорпорації усі українських земель Наддніпрянщини під скіпетр Російської імперії.

В епоху становлення модерних націй перед європейськими інтелектуалами постала потреба сформулювати історичну концепцію, щодо права бездержавних народів на своє повноцінне та незалежне політичне життя. Звернення до минувшини передбачало пошук необхідних доказових фактів одвічної ексклюзивності мовного, культурного, історичного шляху поступу етноспільноти. Відповідно, історична наука повинна була задокументувати етнонаціональну автохтонність народу, щоб допомогти йому відродити свою політичну самоорганізацію. Саме це й було головною метою М. Маркевича при написанні «Історії Малоросії» та в інших працях. Вчений вперше запропонував нову схему періодизації історичного поступу України, котра відмежовувала українство від загальноприйнятої історіографічної державницької концепції Російської імперії. Наразі, М. Маркевич запропонував кардинально переглянути етногенез українського та російського народів та з іншої позиції трактує роль козацтва в житті українства. За візією вченого український народ зберігав свій державний статус в період політичної унії з Великим Литовським князівством та згодом з Річчю Посполитою до правління Сигизмунда ІІ. Історичний антракт державності, на переконання вченого тривав лише півстоліття. Б. Хмельницький разом з козацтвом відновили українську державність та уклали нову політичну унію з Московією на рівноправних умовах. Втім, у взаєминах Гетьманщини з Російською імперією, М. Маркевич дотримується традиційних поглядів властивих для українського старшинсько-козацького політикуму XVIII століття.

**Ключові слова:** українська держава, традиції, національна ідентичність, козацтво, Гетьманщина.

*The historiosophical conceptual approaches of M. Markevich are analyzed, in relation to the interpretation of the historical progress of Ukrainians from the time of Rus until the liquidation of the Hetmanship and the incorporation of all the Ukrainian lands of the Dnipro region under the scepter of the Russian Empire.*

*In the era of the formation of modern nations, European intellectuals faced the need to formulate a historical concept regarding the right of stateless peoples to their full and independent political life. Turning to the past involved the search for the necessary evidentiary facts of the eternal exclusivity of the linguistic, cultural, and historical path of progress of the ethno-community. Accordingly, historical science had to document the ethno-national autochthonousness of the people in order to help them revive their political self-organization. This was the main goal of M. Markevich when writing «History of Little Russia» and in other works. For the first time, the scientist proposed a new scheme of periodization of the historical progress of Ukraine, which distinguished Ukrainianness from the generally accepted historiographical concept of the Russian Empire. Currently, M. Markevich proposed to radically revise the ethnogenesis of the Ukrainian and Russian peoples and interprets the role of the Cossacks in the life of Ukrainians from a different position. According to the scientist's vision, the Ukrainian people maintained their state status during the period of political union with the Grand Duchy of Lithuania and later with the Polish-Lithuanian Commonwealth until the reign of Sigismund II. According to the scientist, the historical intermission of statehood lasted only half a century. B. Khmelnytskyi together with the Cossacks restored Ukrainian statehood and concluded a new political union with Muscovy on equal terms. However, in the relations of the Hetmanship with the Russian Empire, M. Markevich adheres to the traditional views characteristic of the eighteenth-century Ukrainian Cossack political system.*

***Keywords:*** *Ukrainian state, traditions, national identity, Cossacks, Hetmanship.*

Мовна революція на Європейському континенті та ідея рівноправності кожного народу і рівнозначності кожної національної культури в першій чверті XIX ст. суттєво змінили світоглядне мислення європейських етноспільнот. Зокрема, це стосувалось і теології, як «науки наук», що пояснювала незмінність суспільно-політичного буття народів під владою суверена. Архаїчна вікова ідеологія поступилась місцем новій ідеології, яка трактувала народ/націю як абсолют. Відтепер суспільні закони, політична доцільність, економічні відносини

в країні повинні підпорядковуватись інтересам народу бо він виступав єдиним мірилом Всесвіту. В результаті, сакральність монарха і старої еліти за новою ідеологією була поставлена під сумнів. Одночасно європейські інтелектуали запропонували здійснити перегляд консервативних історичних концепцій, імперських ідеологій про вторинність та підпорядкованість панівним націям усіх бездержавних народів в етнокультурному сенсі.

На потребі часу перед європейськими етноспільнотами постало завдання сформувати свою правдиву парадигму історичного поступу. Історіописання попередніх століть в хронологічній послідовності подій із прославлянням діючої династії сюзерена вже не задовольняло більшість європейських народів. Потрібна була нова аргументована історична концепція, котра б підтвердила та узаконила право націй на своє самостійне повноцінне життя в сьогоденні та в майбутньому. В цьому контексті важлива місія покладалась на історичну науку, котра в основі архівних, фольклорних матеріалах повинна була створити цільну ідеологему безперервного політичного буття нації в просторовому та часовому вимірі людського Всесвіту.

Видатний український дослідник І. Гирич правомірно відзначає, що історична пам'ять – це кістяк національної свідомості і вона «змушує кожну наступну хвилину підтверджувати приналежність окремої людини до великої спільноти – нації [3, с. 94, 99]. Безсумнівно історична пам'ять народу, відтворена у XIX ст. в друкованому слові, стає надійним оберегом етносоціуму від історичного забуття чи від нівелювання в імперській нації. Без знання своєї минувшини, без поваги до своєї предковічної історії, традицій, культури годі сподіватись на перетворення народу у повноцінну в політичному та соціальному розумінні модерну націю.

Про вагомість історичної науки у процесі становлення модерної нації над іншими чинниками писав видатний історик XIX ст. В. Антонович у своїй праці «Про козацькі часи на Україні». Вчений за приклад взяв історію протистояння ірландців імперській асиміляційній політиці Англії, котра протягом 700 років намагалась нівелювати мовно-культурну особність Північної Ірландії. За візією В. Антоновича англійська корона програла свою геополітичну битву. Ірландці зуміли зберегти свою національну ідентичність і етнотип завдяки збереженню історичної пам'яті. [1, с. 101] Відповідно В. Антонович закликав громадівців та інтелектуалів докладати більше зусиль в царині дослідження української минувшини, щоб підтвердити ексклюзивність українського історичного поступу та етнонаціональну автохтонність.

В першій половині XIX ст. українські інтелектуали активно долучились до модерного руху , що на повну силу розгорнувся в Європі. Вони були не тільки учасниками «мовної революції», але й заклали надійний фундамент для реалізації українського проекту в наступні десятиліття. Зрештою, вони підготували основу створення потужної української історичної науки, яка утвердила новий погляд на етнополітичну історію українства та повернули народу державницьке мислення – на противагу нав'язаній психології провінціалізму, малоросійству, підпорядкованості культурі російського суперетносу.

Вагома роль у справі актуалізації нового ідейно-концептуального підходу у висвітленні самобутності українського народу від сусідніх етноспільнот, належала рукописному твору кінця XVIII ст. «Історія Русів», що з 1828 р. став надбанням широкої аудиторії в середовищі освічених верств України. Цей своєрідний історико-політичний трактат про історичну долю українців протягом тисячоліття мав колосальний вплив на зросійщене українське дворянство. Практично «Історія Русів» відімкнула тяжку браму малоросійського муру в серцях українських інтелектуалів і впустила світло надії повернути Україні історичну справедливість.

Ідейні зерна твору зростили в душах українців бажання стати господарями як прабатьківської землі, так і власної історії. З того часу аматори та науковці відтворюючи українську старовину поступово, спочатку обережно, а далі сміливіше утверджували історичні концепти, які суперечили великодержавницькій російській історіографічній трактовці «Южнорусского края» в системі імперських територіальних координат.

Теоретичною та джерельною основою статті є наукова спадщина М. Маркевича, де вчений виклав своє концептуальне бачення особливого історичного поступу українського соціуму відмінного від російської етноспільноти. Також автором статті використані праці як дослідників XIX ст. – М. Максимовича, В. Антоновича, так і сучасних українських вчених, котрі досліджують проблему становлення модерного українського руху в контексті загальноєвропейських процесів – І. Гирича, Я. Вірменич, Я. Калакури, О. Рафальського, О. Яся, Д. Лангевіша.

**Мета статті**: на основі наукової спадщини М. Маркевича, використовуючи методологію історичного аналізу, синтезу, об'єтивізму, індукції та дидукції, визначити. Визначити історичний дискурс та концептуальне бачення вченого щодо історичної минувшини українства, етногенезу козацтва, у розкритті головних принципів, які лягли в основу історичної періодизації запропонованої М. Маркевичем, щодо авторської трактовки вченим політичних взаємовідносин України з Литвою, Польщею та Російською імперією.

Першою такою працею про українську

минувшину стало п'ятитомне видання Миколи Маркевича «Історія Малоросії», написане під ідейним впливом «Історії Русів». Читацьку публіку відразу полонило літописання М. Маркевича, подана в літературному стилі романтичного напряму з просторовим викладом документальних матеріалів. Значний пласт тих матеріалів вчений запозичив саме з «Історії Русів», бо вважав цей твій «достовірним джерелом», а також з «Історії Малої Русі» Д. Бантиш-Каменського [13, с. 134]. Крім того, він доповнив своє видання відомостями з історичних праць Є. Болховетінова, М. Козачинського, В. Рубана, П. Симоновського, М. Карамзіна, Л. Де Боплана, П. Шевал'є, Ж-Ф. Лесюра, К. Лінея та інших вітчизняних та зарубіжних дослідників, предметом яких були певні періоди з історії Гетьманщини та козаччини [13, с.135]. Треба зазначити, що М. Маркевич не мав історичної освіти, а був аматором у цій царині наукового дослідження. Втім, в силу своєї зацікавленості українським фольклором та етнографією, як музико-літературний фахівець, несподівано для себе відчув потребу відтворити правдиву історію козацтва, діяння гетьманів, котрі боролись «за віру, свободу і вітчизну», і краще життя на своїй власній землі [9, Т.2, с. 480-481].

Нащадок стародавнього старшинського-козацького роду Микола Андрійович Маркевич з дитячих років виростав на розповідях-спогадах родичів про існування Гетьманської держави. Велика родина Маркевичів була представлена визначними іменами, які посідали різні щаблі державницько-управлінської системи козацької держави і брали безпосередню участь у творенні й утвердженні її законів, розбудові дипломатичної служби тощо. Українські державницько-традиціоналістські настрої в родині, підсилені новими суспільно-науковими течіями – як романтизм та народознавство, зіграли вагому роль у виборі М. Маркевичем основного напрямку наукової діяльності. Згодом він про це писав: «подорожуючи Малоросією із кінця в кінець не в одному напрямі, перебуваючи у полках не на одному місці, народившись в ній, маючи в ній усіх рідних, власність і, зрештою, знаючи тутешню мову я зміг пізнати свою вітчизну»[8, с. 5]. Симптоматично, що головним об'єктом наукових студій М. Маркевича було саме козацтво, через призму котрого він висвітлює суспільно-політичне життя України. В «Історії Малоросії» вчений навіть запропонував нову відмінну від загальноприйнятої російської історіографічної схеми періодизацію історії України, виходячи із козацького фактору. На переконання М. Маркевича, козацтво – як ексклюзивна особливість українства – станово сформувалося в кінці XII століття. А перетворило у потужну військову силу через 80 років після падіння Києва під ударами Батиєвої орди. «Вони привчали синів своїх також до життя вільного і войовничого, і передали їм своє козацтво та вже мали своїх полководців», - стверджувально заявляв учений [9, Т. 1, с. 7].

М. Маркевич виокремив шість періодів історичного поступу України. Перший охоплював добу від Аскольда і Діра до заснування Запорозької Січі Євстафієм Дашкевичем у 1500 році. З цього року - на переконання вченого починається власна історія козацтва і Гетьманщини, з якого «її послідовність вже не припинялась» [9, Т. 1, с. 18]. Відповідно п'ять наступних періодів М. Маркевич пов'язав із визвольними змаганнями козацтва, утворення української козацької держави під офіційною назвою – Гетьманщина, її функціонування і занепад (1783). Діяльність гетьмана Б. Хмельницького (1646-1657) дослідник розглядає як окремий особливий період української історії.

В монографічній праці «Історія Малоросії» М. Маркевич проводить декілька історичних дискурсів, що є зухвалим викликом для російської історіографії. Зокрема, у питанні етногенезу українців та росіян за авторським баченням російський етнос – це побічна гілка південних русів, котра утворилась в наслідок розширення території держави Русь за князювання Володимира Великого на північно-східні землі, тут згодом виникли великі міста – Суздаль, Володимир, Москва і Твер [10, с. 5-6]. Але ці землі ніколи не ототожнювались із самою Руссю – «цим іменем називались тільки давні володіння Олега і Святослава», - стверджує М. Маркевич, - «в котрих серцем був Київ. Тож Київ утримував за собою ім'я Русь, навіть тоді» коли престол великокняжий був перенесений вже до Володимира» [10, с. 6]. Завоювання північно-східних просторів Великого Київського князівства імперією Чингізидів та пізніше визнання Руссю над собою протекторату Великого Литовського князівства, вкінцево розділили народи, котрі проживали на тих землях. Південні та північні руські землі разом з туземними народами, що на них проживали, пішли своїм окремим історичним шляхом розвитку [10, с. 7-9]. Подібну позицію, відносно етногенезу українського і російського етносів, висловлював М. Максимович у своїй праці «Откуда идет русская земля». За гіпотезою дослідника, руське плем'я найбільш давнє за інші у Східній та Північно-Західній Європі й саме воно поклало початок таким етносам як хозари, болгари, чудь, фіни, скандинави. З М. Максимовичем, русичі успішно залюднили та освоїли європейську північ і частину євразійського степу. Названі вченим народи, за його візією, пов'язані родовими зв'язками, бо походять від Подніпрянської країни Русь. Втім, на певному етапі відбулось їхнє роз'єднання з Руссю та перейменування, а згодом вони «відділились в окремі племена» [7, т. 1, с. 72-75].

Безпосередньо ця інтерпретація давної історії східного слов'янства у XIX ст. тракту-

валось не тільки як зухвала та міфічна, але й як прояв національного егоїзму та бажання перекреслити російську ідеологему про домінування власне російського етносу над українцями і білорусами. Російська історіографія, зрештою, відмовляла українській етноспільноті зу праві аявляти про себе, як спадкоємницю держави – Київська Русь.

Наразі, запропонована нова історична концепція етногенезу східного слов'янства М. Маркевичем і М. Максимовичем, зіграла важливу роль у спробі утвердження відчуття національної гідності серед українства, його ідентичності та значущості в європейській сім'ї народів. В епоху формування модерних націй стає звичайним явищем заглиблення в минувшину етноспільноти, аби довести своє споконвічне існування, свою правдиву «природність» [12, с. 298]. З іншого боку, за переконанням англійського вченого Е. Геллера для нації важливо відчувати «суспільну пошану» і «колективну самозакоханість» [4, с. 42]. Одне і друге може дати знання про свою героїчну історію. Заради цього часто вдаються до історичної міфотворчості. Головна мета – витримати конкурентну ідеологічну боротьбу за право на окреме державницьке життя. Це протистояння одного народу проти іншого панівного, перетворювалось у ключову умову народження політичного проекту націотворення.

Другий важливий дискурс в монографічному літописанні про Україну М. Маркевича стосується безперервного державницького буття українства на своїй власній землі. По звільненню з-під влади Золотої Орди, при військовій допомозі Литва, Русь продовжила зберігати свою власну політичну самоорганізацію, навіть коли увійшла у федеративні договірні відносини з Великим Литовським князівством. За візією вченого це був рівноправний міждержавний союз, при котрому Київське князівство повністю зберігало свою адміністративну систему управління, військову структуру, самостійність у церковному житті. Управління на Русі здійснювали намісники, яких М. Маркевич іменує гетьманами. Такий стан союзницьких відносин, за твердженням вченого, існував і після об'єднання Литви з Польщею. Зрештою, Річ Посполиту, М. Маркевич розглядає як федерацію трьох рівноправних народів – українського, литовсько-білоруського та польського. «Народ руський об'єднаний раніше з Князівством Литовським, а потім із Королівством Польським, не був ніколи ними завойований і в рабстві, але як союзний і єдиноплемінний, добровільно з'єднаний на однакових та рівних з ними правах і перевагах, договорами і пактами урочисто затверджених», - констатує М. Маркевич [10; с. 52].

Для історичної парадигми М. Маркевича була властива аксіома. – народ, це вічна категорія в часі та просторі, а держава – в своїй формі та системі управління – категорія тимчасовості, яка постійно змінюється під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників. Вчений навіть вивів таку формулу: «Держави дряхліють, народ завжди молодий, держави вмирають, народ ніколи» [11, с. 139]. Відповідно до авторської аксіоми українська етноспільнота завжди жила на своїй землі, творила свою культуру і, головне, була державною нацією. Втім, Берестейська унія (1596) та імперські амбіції Польщі порушили дух єдності і братерської згоди між трьома народами. З цього часу в Україні розпочинаються визвольні змагання за свою правдиву віру і державу з-під неволі Варшави. Наддніпрянщину хвиля за хвилею накрили козацькі повстання і нечувана за своєю варварською сутністю люта жорстокість польських магнатів, котрі бажали нівелювати національну осібність українців та встановити над ними свою безмежну владу [10; Т. 1; с. 82-84].

Окремий період історії України вчений пов'язує із постаттю гетьмана Богдана Хмельницького. В монографічному дослідженні М. Маркевич реконструює життєвий та державотворчий шлях Великого гетьмана. В «Історії Малоросії» він постає перед читачем непереможним полководцем козацького війська, як «хитрий глава целого народа», як захисник і послідовник українських державницьких інтересів. [9; Т. 1; с. 331]. На переконання вченого, гетьман мав мету спільно з народом визволити Україну з політичної неволі Речі Посполитої. Одночасно, Б. Хмельницький не переслідував корисні мотиви задля задоволення власних амбіцій. Оцінки та характеристики дані гетьману, М. Маркевич підтверджує фактологічним матеріалом. Передусім це стосується переговорів гетьмана з представником польського уряду А. Киселем і послом від Московії Г. Унковським взимку 1649 р., приїзду Б. Хмельницького до Києва в грудні 1648 р., коли козацька старшина і мешканці міста «зустріли великого мужа і благодійника Вітчизни». Київські містяни масово висловлювали гетьману «вдячність за безприкладні подвиги і працю, яку він здійснив на благо Малоросії». Кияни іменували гетьмана «батьком і рятівником Вітчизни» [9; с. 201].

Значну частину п'ятого періоду про Визвольну війну в монографії М. Маркевич присвятив Переяславській раді, Березневим договірним статтям між Гетьманщиною та Московією у 1654 році. В історіописанні вченого чітко простежується вплив традицій козацьких літописів та бачення старшинсько-козацьким істеблішментом природи українсько-московських взаємин у XVII – XVIII ст.. За дискурсом М. Маркевича московський самодержець Олексій Михайлович, підписавши усі пункти договірних статей, об'єднав два народи «яко рівні з рівними і вільні з вільними» [9; Т. 1, с. 344]. Таким чином дослідник акцентує на

рівноправних міждержавних взаєминах обох народів за угодою. Своє завдання він бачив у необхідності нагадати російському сучасному політикуму – українці державна нація, яка добровільно визнала протекторат Московії в силу військового геополітичного чинника. Відповідно, російська правляча імператорська династія в XIX ст. зобов'язана рахуватись із політичними правами та привілеями України, з якими вона прийшла під скіпетр московських царів у 1654 р. та відновити попередній політико-правовий статус Гетьманщини.

У авторському висвітленні Національно-визвольної війни XVII ст., образ Б. Хмельницького був доведений до канонічності, адже Великий гетьман прагнув утвердити на віки вільний державницький поступ українського народу [9; Т. 1, с. 334, 385]. Історичний портрет Б. Хмельницького в інтерпретації М. Маркевича для більшості зросійщеного українського дворянства став символом боротьби за українську державність. Вони дедалі намагались переосмислити своє історичне минуле й знайти відповідь на питання чи можливо відновити на землях Наддніпрянщини політичну самоорганізацію, чи існує для цього воля народу та необхідний політичний потенціал.

Наразі монографічне дослідження М. Маркевича заклало підвалини нового ідейного світосприйняття українського народу – як окремішньої етноспільноти з власною ексклюзивною історією. Поряд з тим, ця п'ятитомна праця про Україну активізувала автономістські настрої в середовищі українського дворянства, котре сумувало за часами існування Гетьманщини і таємно мріяло про її відродження. Праця М. Маркевича спонукала українських інтелектуалів до пошуку нових архівних документів про козацький період і про Національно-визвольну боротьбу українства в другій половині XVII ст. за свою державність.

Попри певні фактологічні неточності та помилки у викладі подій минулих століть, п'ятитомне видання М. Маркевича було одним із затребуваних у середовищі українських освічених верств, що полонило серця та розум. Це монографічне історіописання було серйозною спробою поставити крапку у питанні етнонаціональної осібності українців та розмежувати історичний розвиток народу від сусідніх етноспільнот. Зрештою, наукові підходи та концепції М. Маркевича спонукали українських інтелектуалів до переосмислення не тільки причин втрачених політичних можливостей, але й перспектив майбутнього поступу України. Гранди української історіографії як М. Грушевський, Д. Дорошенко, М. Слабченко, визнавали, що ідейний дискурс «Історії Малоросії» вплинув на формування власне їхньої національної самосвідомості.

Втім, концептуальне спрямування монографічної праці М. Маркевича було піддано жорсткій критиці з боку російських та польських науковців та публіцистів. Зокрема, російський демократ В. Белінський закидав українському досліднику, що його виданню властива безідейність і, одночасно, самовільна трактовка джерел на користь козацтва при упорядкуванні матеріалу в хронологічній послідовності [5, с. 259]. Звинувачення у надмірній регіональній малоросійській тенденційності, висловлювали також Г. Карпов [5, с. 259-260] та публіцист Й. Ю. Сеньковський [13, Т. 1, с. 144]. Критикуючи М. Маркевича за «провінційний патріотизм», російські інтелектуали переслідували головну мету – публічно заперечити сам факт існування самобутності українського народу і тим більш його політичної історії. За правомірним висновком Я. Верменич будь-які намагання українців «виокремити історію України» від російської центричної історичної схеми «наштовхувались на ідеологічний опір центру» [2, с. 130]. Необхідно зазначити, що в Російській імперії клеймо «сепаратизм» вважалось найтяжчим злочином. Українці, котрі бойдай помірковано заявляли про свої політичні права на відновлення автономного статусу Лівобережжя, відразу зараховувались до сепаратистів.

Назагал, негативні відгуки російських та польських колег по перу щодо п'ятитомного видання «Історії Малоросії», не вплинули на українську читацьку аудиторію та не зменшили її популярності в українському суспільстві. Зрештою, видатний український поет Тарас Шевченко зараховував себе до шанувальників наукової творчості М. Маркевича. Саме читаючи «Історію Малоросії», Т. Шевченко відкрив для себе історію Національно-визвольної війни XVII ст. та, згодом, написав знамениті поеми «Великий льох», «Розрита могила», «Свято в Чигирині», які присвятив Великому гетьману Б. Хмельницькому.

**Список використаних джерел**

1. Антонович В. Б. Про козацькі часи на Україні. – К.:
2. Вірменич Я. В. Конструювання української ідентичності: національні й регіональні проект другої половини XIX – початку XX ст./Відповідальний редактор В. А. Смолій. – К: Інститут історії НАН України, 2016; с. 356.
3. Гирич Ігор. Українські інтелектуали і політична окремішність ( середина XIX – початок XX ст.): Монографія/І. Б. Гирич. – К.: Укр. Письменник, 2014; с. 496.
4. Дітер Ланчевіше. Нація, націоналізм, національна держава в Німеччині і в Європі/Пер. З німецької – К.: «К.І.С.», 2008, с. 240.
5. Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. Бібліотека Ейдосу/ Головний редактор В. Смолій; відповідальний редактор І. Колесник.- Вип. 3. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2009. – ч.2; - с. 483.
6. Єрмоленко Володимир. Плинні ідеології. Ідеї та політика в Європі XIX – XX століть. – Вид. друге.

– К.: Дух і літера, 2020. – с. 480.
7. Максимович М. А. Собрание сочинений. Отдел исторический. – К.: Типография М. П. Фрица, 1876 – Т.1 – VIII; с. 847.
8. Маркевич Н. Украинские мелодии – М.: Типография А. Семена, 1831; с. 43.
9. Маркевич Н. А. История Малороссии. – М: Типография А. Семена, 1843 – Т.2; с. 689.
10. Маркевич М. Історія Малоросії/Відповідальний ред. І автор передмови Ю. С. Шемшученко. Примітки О. В. Кресіна. – Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – XVI; с. 664.
11. Маркевич Н. Гаркуша, украинский разбойник // Русское слово – 1859 - №9 – с. 138-244.
12. Українська культура: цивілізаційний вибір /Я. С. Калакура, О. О. Рафальський, М. Ф. Юрій – К.:ІПіЕНД ім. Кураса НАН України, 2015; с. 496.
13. Ясь О. Історик і стиль. Визначні постаті українського історіописання у світлі культурних епох (початок XIX – 80-ті роки XX ст.). Монографія у 2-х частинах. – К.: Інститут історії НАН України, 2014 – ч.1; с. 587.

**References**

1. Antonovy`ch V. B., Pro kozacz`ki chasy` na Ukrayini. – K.:
2. Virmeny`ch Ya. V. Konstruyuvannya ukrayins`koyi identy`chnosti: nacional`ni j regional`ni proekt drugoyi polovy`ny` XIX – pochatku XX st./Vidpovidal`ny`j redaktor V. A. Smolij. – K: Insty`tut istoriyi NAN Ukrayiny`, 2016; s. 356.
3. Gy`ry`ch, Igor. Ukrayins`ki intelektualy` i polity`chna okremishnist` ( seredy`na XIX – pochatok XX st.): Monografiya/I. B. Gy`ry`ch. – K.: Ukr. Py`s`menny`k, 2014; s. 496.
4. Diter Lanchevishe. Naciya, nacionalizm, nacional`na derzhava v Nimechchy`ni i v Yevropi/Per. Z nimecz`koyi – K.: «K.I.S.», 2008, s. 240.
5. Ejdos. Al`manax teoriyi ta istoriyi istory`chnoyi nauky`. Biblioteka Ejdosu/ Golovny`j redaktor V. Smolij; vidpovidal`ny`j redaktor I. Kolesny`k.- Vy`p. 3. – K.: Insty`tut istoriyi Ukrayiny` NANU, 2009. – ch.2; - s. 483.
6. Yermolenko Volody`my`r. Ply`nni ideologiyi. Ideyi ta polity`ka v Yevropi XIX – XX stolit`. – Vy`d. druge. – K.: Dux i litera, 2020. – s. 480.
7. Maksy`movy`ch M. A. Sobrany`e sochy`neny`j. Otdel y`story`chesky`j. – K.: Ty`pografy`ya M. P. Fry`cza, 1876 – T.1 – VIII; s. 847.
8. Markevy`ch N. Ukray`nsky`e melody`y` – M.: Ty`pografy`ya A. Semena, 1831; s. 43.
9. Markevy`ch N. A. Y`story`ya Malorossy`y`. – M: Ty`pografy`ya A. Semena, 1843 – T.2; s. 689.
10. Markevy`ch M. Istoriya Malorosiyi/ Vidpovidal`ny`j red. I avtor peredmovy` Yu.S. Shemshuchenko. Pry`mitky` O. V. Kresina. – Ky`yiv: Koncern «Vy`davny`chy`j Dim «In Yure», 2003. – XVI; s. 664.
11. Markevy`ch N. Garkusha, ukray`nsky`j razbojny`k //Russkoe slovo – 1859 - #9 – s.138-244.
12. Ukrayins`ka kul`tura: cy`vilizacijny`j vy`bir /Ya. S. Kalakura, O. O. Rafal`s`ky`j, M. F. Yurij – K.:IPiEND im. Kurasa NAN Ukrayiny`, 2015; s. 496.
13. Yas` O. Istory`k i sty`l`. Vy`znachni postati ukrayins`kogo istoriopy`sannya u svitli kul`turny`x epox (pochatok XIX – 80-ti roky` XX st.). Monografiya u 2-x chasty`nax. – K.: Insty`tut istoriyi NAN Ukrayiny`, 2014 – ch.1; s. 587.